URTX

LES FOSSES COMUNES DEL FOSSAR DELS JUEUS DE TÀRREGA, TESTIMONI DE LA REALITAT MONETÀRIA DE MITJAN SEGLE XIV

Maria Clua i Mercadal

LES FOSSES COMUNES DEL FOSSAR DELS JUEUS DE TÀRREGA, TESTIMONI DE LA REALITAT MONETÀRIA DE MITJAN SEGLE XIV

Abstract

Durante las excavaciones arqueológicas realizadas en el Fossar dels Jueus de Tàrrega se encontraron algunas monedas en las fosas. Se trataba, concretamente, de 22 dineros y óbolos acuñados en las cecas de Barcelona, Valencia, Aragón y Montpelier, entre el siglo XIII y mediados del siglo XIV. Este hallazgo monetario es un testimonio directo de la circulación de la moneda de bajo en Catalunya a mediados del siglo XIV, y más concretamente en la villa de Tàrrega.

During the archaeologicals excavations made in the Fossar dels Jueus de Tàrrega, it was found some graves containing some coins. Specifically 22 diners and òbols from the mints of Barcelona, Valencia, Aragon and Montpelier, between century XIII and middle of century XIV. This coins find is a direct testimony of the circulation of the low value coins in the middle of XIV century in Catalonia, and concretely in the city of Tàrrega.

Paraules clau

Catalunya, circulació monetària, mitjan segle XIV, Tàrrega, jueus.

Mentre es feien els treballs de recerca historicoarqueològics a la necròpolis jueva de Roquetes a Tàrrega van ser trobades, en diferents estrats del jaciment, vint-i-dues monedes, de les quals vint-i-una van ser localitzades en les fosses comunes. Es tractava de diners i la seva meitat, els òbols, tots encunyats a la Corona d'Aragó entre els primers anys del segle XIII i mitjan segle XIV. La troballa d'aquests exemplars s'ha de considerar un testimoni de primera mà de la circulació monetària de mitjan segle XIV, moment en què s'han datat les fosses comunes excavades[1]. Cal assenyalar que si bé el material numismàtic identificat és una nova font d'informació pel que fa al coneixement del moviment de la moneda en les terres de Lleida, també és el testimoni directe d'uns fets violents: el pogrom viscut a la vila de Tàrrega el 1348[2].

Per a centrar els fets històrics ens hauríem de remuntar als orígens medievals de Tàrrega. El creixement econòmic de la vila i la seva influència en el territori s'inicia en el segle XI, quan al voltant del castell de Tàrrega es va anar constituint un important nucli de població, que en arribar el segle XIII, concretament el 1242 amb els privilegis concedits pel rei Jaume I, es transformà en un important punt de trobada de camins i centre de fires i mercats, convertint-se en cap de vegueria. A Tàrrega també hi havia un call jueu creat a finals del segle XIII, tot i que va ser durant el regnat de Jaume II que adquirí major rellevància. L'aljama targarina era una petita "ciutat", amb tots els equipaments, dins d'una altra[3]. Entre els habitants del call es podien trobar comerciants i grans artesans, entre els que en destacaven els pelleters[4], a més d'importants metges, banquers i advocats. Per exemple, un dels personatges més rellevants de l'època va ser Mossé Natan (1290-1360), autor literari i home de fortuna de l'aljama[5]. També diverses fonts i documents escrits semblen reflectir la riquesa d'alguns dels habitants del call targarí, els quals es dedicaven al préstec de diners a cristians[6]. Sembla que la convivència entre les comunitats cristiana i jueva es va trencar a partir del brot de pesta i els fets del 1348.

Circumstàncies al voltant del 1348

La troballa del Fossar dels Jueus de Tàrrega també es pot considerar com un testimoni directe de l'anomenada "crisi del segle XIV". Són molts els historiadors que han tractat el tema sobre la davallada econòmica i social iniciada el 1333, *lo mal any primer*. A grans trets, els factors principals d'aquest sotrac

[1] Per a una informació més àmplia dels treballs arqueològics, l'estudi antropològic i del jaciment consultar, l'article d'Anna Colet, Jordi Ruiz, Oriol Saula i Eulàlia Subirà en aquest mateix volum.
[2] La descripció completa del fets del 1348, a partir de les fonts escrites de l'època, es troba detallada en l'article de Josep Muntané en aquest mateix volum.
[3] Consulteu l'estudi sobre els jueus de Tàrrega de Llobet i Portella, 1984, p. 5-6 i 17; i també les dades aportades per Muntané Santiveri, 2008 en l'estudi sobre l'alimentació i els llocs de producció a l'aljama de Tàrrega.
[4] Veure Gonzalo Maeso, 1979, p. 80.
[5] Per a més informació sobre Mossé Natan, consulteu l'article de Llobet i Portella, 2001, p. 148.
[6] Llobet i Portella (1984), en el seu article comenta, a partir de documentació inèdita, els problemes que pateix Astruc Sullan en el 1318 i 1319, per tal de cobrar un deute.

s'atribueixen a una greu sequera que va afectar les terres de cultiu, cosa que va provocar males collites i l'abandonament de moltes zones agrícoles. Aquest fet, va repercutir en l'encariment dels preus dels productes bàsics alimentaris. Tot plegat, va tenir com a conseqüència fam. Si això fos poc, se li ha de sumar els diferents brots de pesta bubònica o Pesta Negra que van arrasar Europa entre els anys 1348-1397, que van reduir de forma dràstica la població.

Molts d'aquests factors es donen en el cas del Fossar dels Jueus de Tàrrega. L'assalt, el 1348 del call targarí[7], motivat, entre d'altres, per l'exaltació popular que acusava els jueus d'haver portat la pesta a la ciutat, va provocar la mort d'una part significativa de la comunitat jueva i el posterior enterrament d'urgència en fosses comunes. La situació d'emergència va provocar una ràpida inhumació dels cadàvers dies després del seu assassinat, sense seguir massa els rituals religiosos establerts[8]. Aquest fet es pot deduir ja que alguns individus van ser sepultats amb "riqueses": abillament personal, objectes d'ús quotidià de butxaca, robes i monedes[9]. El cas de Tàrrega no va ser únic. L'assalt i destrucció dels calls jueus i els seus habitants, el 1348, va ser una acció, malauradament, comuna a tota Europa. La idea que els jueus havien emmetzinat[10] els pous d'aigua potable es va estendre des de centre Europa, arribant a viles com Barcelona, Cervera o Tàrrega.

La moneda menuda als segles XIII i XIV

Emmarcats els fets històrics de forma ràpida i molt general, ens centrarem en l'aspecte essencialment numismàtic. Les monedes recuperades a les fosses excavades a Tàrrega són un dels pocs testimonis que mostren la quotidianitat del numerari circulant a Catalunya el 1348. És de les poques vegades en què la datació d'un nivell arqueològic és tan exacta, i a més, validada per les fonts escrites documentals.

Al llarg dels treballs de recerca van ser identificades vint-i-dues monedes[11], sent totes conegudes i habituals en les troballes monetàries de caire arqueològic. Els exemplars formaven part dels estrats 0002, 1411, fossa 164 i fossa 166 de la seqüència estratigràfica. Tal com podem veure en la figura 1, el numerari abraça una àmplia cronologia, des del regnat de Pere I (1196-1213) fins al de Pere III (1336-1387). El percentatge de moneda a nom de Jaume I és, però, el més elevat.

Les monedes classificades són un exemple del numerari de baix valor encunyat en les seques reials de Catalunya, València i Aragó durant la Baixa Edat Mitja. En parlar d'aquestes peces ens referirem per la seva denominació –diner i òbol– o bé com a moneda menuda, manera en què se sol esmentar les peces de baix valor del sistema monetari. Per entendre què fan les monedes del temps de Jaume I junt a les de Pere III, en un mateix estrat o en una fossa, ens haurem de basar en el que sabem fins a l'actualitat sobre l'encunyació i la circulació d'aquests diners i òbols[12].

Per això i fent una mica d'història, s'ha de recordar que el sistema monetari que es va seguir en la majoria dels territoris de la Corona d'Aragó estava basat en el sistema carolingi de la lliura, el sou i el diner, sent d'aquestes denominacions només el diner una moneda efectiva. El diner i la seva meitat, l'òbol, van ser instaurats en terres catalanes pels reis francs i la seva evolució va ser constant fins al regnat de Jaume I. Si bé en un inici es tractava d'una moneda de plata fina o de llei, en arribar al regnat de Pere I va ser una denominació que havia perdut part de la seva puresa, i havia passat a tenir una llei de quatre diners de plata[13]. Les peces de la seca de Barcelona a nom d'aquest sobirà no són

7 Recordem que la informació detallada dels fets de 1348 es poden trobar en l'article de Josep Muntané en aquest mateix volum. Així mateix, la consulta de l'estudi arqueològic és important per situar les fosses en context.

8 Una visió molt general sobre el ritual funerari de la comunitat jueva, la podem trobar a Romano, 1993-1994, p. 295, o a Blasco, 2002, p. 119-141.

9 La descripció acurada del diferents enterraments i els elements que acompanyaven els morts es pot trobar a l'article d'Anna Colet, Jordi Ruiz, Oriol Saula i Eulàlia Subirà en aquest mateix volum.

10 Consulteu Romano, 1991, p. 458.

11 La descripció i fotografia del material numismàtic està detallada al final de l'article, en l'apartat Catàleg de les monedes.

12 Si bé sobre la moneda medieval fabricada en els territoris de la Corona d'Aragó hi ha força treballs i estudis, pel que fa al seu comportament o circulació, la informació és més limitada. Un primer intent d'establir un model de circulació pel numerari del segle XIV el podem trobar a Clua i Mercadal (2002). Tot i que l'estudi se circumscriu al territori de Barcelona, pot servir de referent.

13 Consultar Botet i Sisó, 1909, p. 33-36

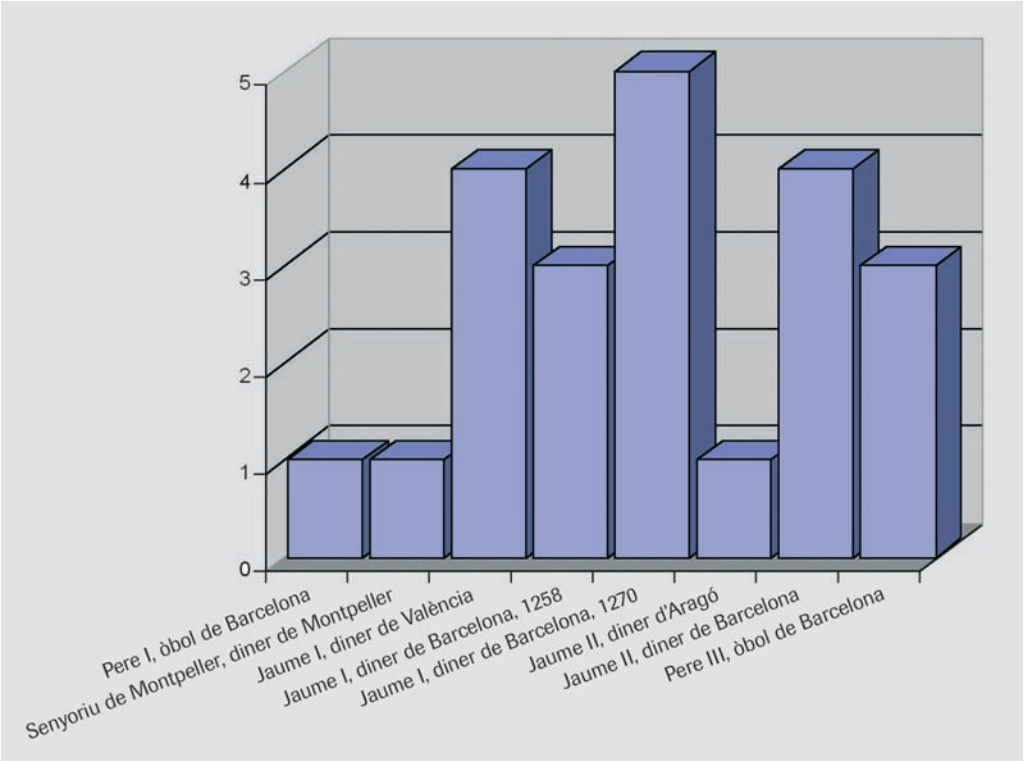

Figura 1.
Distribució de les monedes segons autoritats emissores.

massa abundants, ja que els testimonis escrits fan referència a una emissió de diners i òbols el 1213, any en què Pere I va morir. Si bé, es van batre diners i òbols, l'arqueologia es fa escàs ressò d'aquestes produccions[14]. La troballa d'un òbol[15] en el Fossar de Tàrrega és un testimoni de gran importància pel que fa a la circulació de la moneda a nom d'aquesta autoritat.

Del rei Jaume I, el Conqueridor, (1213-1276), s'han identificat tretze monedes [16], vuit del taller reial de Barcelona, quatre del de València i un diner de Montpeller. Aquest governant va encunyar i imposar la seva moneda en els territoris sota el seu domini seguint la tradició dels seus avantpassats. Es van fabricar diners i òbols de billó en els tallers monetaris instal×lats a Barcelona, Aragó, València i Provença.

Durant els primers anys del regnat de Jaume I corria encara la moneda batuda pel seu pare Pere I. El 1221 Jaume I va autoritzar la fabricació a Barcelona de nous diners i òbols per a circular per Catalunya, aquests es caracteritzarien per tenir un contingut en plata més baix que els exemplars de regnats anteriors. El decret d'emissió d'aquest numerari no es coneix, però segons relata Botet i Sisó[17], els cronistes afirmen que aquestes peces van començar a circular el dia 20 de febrer de 1221. L'equivalència seria de 18 diners de doblenc per 12 de quatern. Com es pot veure, amb aquesta ordenació el rei Jaume donava preferència al doblenc i el sobrevalorava, ja que li adjudicava un valor superior al seu valor real. Aquesta moneda no va ser massa ben acceptada i el rei va haver de pensar en alternatives per a la seca de Barcelona.

Temps més tard, el regne d'Aragó va necessitar numerari[18]. Durant els primers anys del regnat de Jaume I havia circulat la moneda de quatern establerta pel seu pare, Pere I. Però a les Corts celebrades a Monçó l'any 1236, es va establir que les monedes encunyades sota el nom del rei Jaume tinguessin una llei de tres diners de plata i nou de lliga, és a dir que fossin de tern. També es va decretar que aquesta moneda fos perpètua, que no s'alterés en la llei, el pes o el tipus,

[14] En el conjunt de monedes medievals estudiat pel territori de Barcelona no es va identificar cap exemplar a nom de Pere I, CLUA I MERCADAL, 2002, p. 538.
[15] Vegeu moneda número 22 del catàleg.
[16] Vegeu números 1-2, 4-8 i 14-19 del catàleg
[17] Vegeu la informació i la transcripció dels documents feta per BOTET I SISÓ, 1909, p. 38; i 1911, *Documents justificatius, III*, p. 240-243.
[18] Vegeu BELTRÁN VILLAGRASA, 1972, p. 440-444.

cosa que el rei va jurar en nom propi i dels seus successors, sota pena d'excomunió. La moneda aragonesa o també coneguda com a jaquesa circulava per Aragó, Lleida i Tortosa, i així ho va fer fins que el rei Alfons III va prescriure que a Tortosa hi circulés la moneda barcelonesa en lloc de la jaquesa.

L'any 1247[19], força temps després de la conquesta de València –1238–,es va fer la primera emissió monetària a nom de Jaume I. Es van fabricar diners i òbols amb la mateixa llei que la moneda d'Aragó, és a dir de tern. La moneda encunyada a València estava destinada a circular per València i Mallorca. Havia de ser la mateixa moneda per a cristians, jueus i sarraïns. La moneda creada era anomenada *reals de València*. Aquesta va ser declarada de curs obligatori per a tot el territori i el rei va prometre que no seria modificada en llei, talla, tipus, llegenda i mòdul mentre ell visqués. L'any 1271, es va fer una nova encunyació de rals de València, la qual cosa ha permès que tradicionalment es diferenciessin dues emissions. Els rals de València van circular des de Jaume I fins a Pere III, segons diu Mateu y Llopis[20], va ser batuda en quantitats tan grans que omplí totes les necessitats del seu temps i altres posteriors, fins a l'encunyació del florí de Pere III. Els rals de València van ser estables i ben acceptats, tant dins com a fora del regne, arribant també a la vila de Tàrrega, com ho testimonien els exemplars del Fossar.

A Aragó i València, Jaume I havia pogut instaurar una moneda amb una llei similar, cosa que permetia una relació equitativa entre la moneda de les dues seques, però a Catalunya encara hi havia una peça de llei més baixa, el doblenc. Segons Salat [21], l'any 1253 es va acabar el temps d'encunyació de la moneda de doblenc. El rei va prorrogar el temps d'encunyació i la va confirmar fins a deu anys després de la seva mort. Però el 1256, el rei va demanar permís al sant Pare perquè l'absolgués del que havia jurat anys enrere: la confirmació de la moneda de doblenc. El motiu que adduïa era que s'havia desvalorat a causa de les falsificacions fetes pels nobles i els potentats[22]. El 1257 van absoldre Jaume I del seu jurament i el primer d'agost de 1258 el rei va disposar que s'encunyés una nova moneda, que tindria tres diners de plata i la resta de lliga, de tern a l'igual que a Aragó i València. Aquests nous diners i òbols van mudar també la tipologia: a l'anvers s'hi trobava gravada la imatge del bust que representava el rei Jaume i al revers es mantenia la creu equilateral i en els espais buits alternaven els cercles i els tres punts. També va declarar que tant els diners com els òbols havien d'ésser iguals en llei i tipus. A més, va decretar que aquesta moneda fos perpètua i va prometre que ni ell ni els seus successors no n'alterarien ni la llei, ni el pes, ni el tipus. Igualment, va ordenar que havia de circular per on acostumava a circular la moneda de Barcelona: Catalunya, el Rosselló, la Cerdanya, el Conflent i el Vallespir, a més de prohibir la circulació de la moneda melgoresa i de qualsevol altra.

Sembla que el rei Jaume I va intentar per tots els mitjans d'acomplir el que havia promès i jurat. L'any 1268, va haver de fer desdir l'infant Pere de l'encunyació d'una moneda grossa de plata[23]. La plata destinada per aquesta encunyació, vint-i-cinc mil marcs de plata, va servir per fer una nova emissió de moneda de tern, l'any 1270. D'aquesta tipologia s'han classificat cinc exemplars al Fossar[24].

Tot i que sembla que, a partir del decret de la moneda de tern, el rei va ser molt estricte amb el seu jurament, va haver de fer alguna excepció pel que fa a la circulació de moneda melgoresa en el comtat del Rosselló, per tal de no perjudicar el comerç. Aquests fets estan documentat en els anys 1261 i 1273. Recordem que en el Fossar de Tàrrega també s'ha identificat un exemplar de Montpeller[25].

Durant els regnats de Pere II el Gran (1276-1285) i d'Alfons II el Liberal (1285-1291) no es va encunyar moneda menuda. Fins a Jaume II el Just (1291-1327) no es tornen a fabricar diners i òbols. Al Fossar dels Jueus

[19] Per a les emissions valencianes veure: Mateu y Llopis, 1929; Salat, 1818, p. 140-141; Crusafont, 1980, p. 303-313; i Ripollès i Llorens, 1990, p. 125-139.
[20] Vegeu Mateu y Llopis, 1931, p. 3.
[21] Consultar Salat,1818: *Instrumentos justificativos IV*, p. 3-4.
[22] El document transcrit es troba a Salat, 1818: *Instrumentos justificativos V*, p. 4-5.
[23] Sobre aquesta emissió consulteu Salat, 1818: *Instrumentos justificativos XIII*, p. 12-13 i 227; Botet i Sisó, 1909, p. 42 i Crusafont, 1982, p. 204-205.
[24] Consulteu sobre aquesta emissió Clua i Mercadal, 2002, p. 32-33. En aquest treball s'han classificat les monedes seguint el testimoni que l'arqueologia ens proporciona i mantenim les emissions en el regnat de Jaume I, vegeu números 7-8 i 17-19 del catàleg.
[25] Vegeu la moneda número 1 del catàleg.

de Tàrrega s'ha identificat numerari fabricat a Catalunya i Aragó [26]. La moneda fabricada a la seca reial de Barcelona és més abundant que l'aragonesa. Es coneixen les emissions decretades els anys 1309 i 1311, en què es va ordenar producció de croats i peces de tern, tant diners com òbols, però sense precisar-ne quantitat[27]. Més tard, entre els anys 1318 i 1319, es van encunyar croats i monedes de tern. Aquesta vegada la quantitat de plata batuda va ser de cent-mil marcs[28]. L'any següent, el 1320 hi va haver-hi una altre emissió[29]; i finalment el 1324, es van fabricar més de cinquanta-mil marcs en monedes de plata i de billó [30]. Totes aquestes dades indiquen que els diners van ser molt més batuts que els òbols. Ja Crusafont [31] apuntava l'escassetat dels òbols de Jaume II i com se'ls podia confondre amb els d'Alfons III.

També a Catalunya, durant el regnat del rei Jaume II es va autoritzar, possiblement per primera vegada, l'encunyació de monedes locals, a causa de l'escassetat de numerari fraccionari. Concretament, es van fer les pugeses de coure amb un valor d'un quart de diner, a Lleida i al comtat d'Urgell. Els testimonis d'aquesta encunyació són als documents escrits[32] a finals de segle XIII. És a dir que en terres lleidatanes es van batre i van circular monedes de valor més petit que l'òbol, a partir de l'any 1300.

En el regne d'Aragó, el rei Jaume II va realitzar diverses encunyacions de moneda. La primera coneguda data de l'any 1307[33] a causa de l'escassetat de numerari circulant. D'aquesta manera, s'observa com durant el seu regnat es renova la moneda de billó a Barcelona i Aragó, i a més, es documenta per primer cop la introducció de la moneda local en terres de Lleida. Així la situació monetària de l'època seria: la moneda de la seca de Barcelona circulant legalment per terres catalanes i pel regne de València, tal com ho testimonien els múltiples documents conservats i les troballes monetàries; i la moneda jaquesa subministrant el circuit monetari del regne d'Aragó i de Lleida, territori on ara també s'encunyaria la moneda local.

Alfons III el Benigne (1327-1336) va continuar la fabricació de moneda menuda en el 1330 i 1332[34]. Les fonts documentals no especifiquen el nombre exacte de diners i òbols fabricats, si bé el nombre de diners catalogats en aquest període és escàs, tal com ho testimonien els pocs exemplars coneguts[35]. L'arqueologia[36] ha proporcionat molt pocs exemplars d'Alfons III, la troballa de Tàrrega se suma a aquesta manca de numerari a nom d'Alfons.

Del regant següent, el de Pere III el Cerimoniós (1336-1387), sí que es compta amb moneda al Fossar del Jueus de Tàrrega, concretament tres òbols[37]. El llarg regnat de Pere III va estar marcat de ple per la "crisi del segle XIV", però numismàticament parlant, va ser un període ple de novetats. Es va introduir la moneda d'or, el florí, que en un inici es va batre al taller de Perpinyà, per més tard fer-ho en la resta dels regnes. Com s'ha dit, en les excavacions al Fossar s'han identificat tres òbols, per la qual cosa només donarem referència a les diferents emissions que coneixen d'aquest metall.

Les encunyacions de diners i òbols a la seca de Barcelona es van iniciar l'any 1336 i es va seguir, la fabricació amb certa freqüència els

26 Vegeu els números 3 i 9-12 del catàleg.
27 Consulteu Botet i Sisó, 1909, p. 88.
28 Vegeu els comentaris de Salat, 1818, p. 28, i també *Instrumentos justificativos XXIII*; a més de Botet i Sisó, 1909, p. 89-90.
29 Vegeu Botet i Sisó, 1909, p. 90.
30 Consulteu les obres de Botet i Sisó, 1909, p. 97-91, i Gil Farrés, 1954, p. 46-47.
31 Veure Crusafont, 1977, p. 16.
32 Per a aquesta documentació consulteu Botet i Sisó, 1911, p. 289, *Document justificatiu XX*, i Crusafont, 1990, p. 51-54.
33 Sobre les encunyacions a Aragó durant el regnat de Jaume II vegeu *De secunda confirmatione monete* que està recollida en el llibre IX dels *Fueros i Observancias del reino de Aragó* a Lastanosa, 1681, p. 10. Segons la documentació, aquell any es van celebrar Corts a Alagón, en les quals el rei Jaume II va confirmar la moneda jaquesa, i a causa de l'escassetat de numerari circulant, va manar l'encunyació de quatre *"cuentos"* i mig de diners i mig *"cuento"* d'òbols.
34 Sobre aquestes emissions consulteu Botet i Sisó, 1909, p. 105-106 i 290-310, a més de *Documents justificatius XXII*.
35 Vegeu les referències sobre aquestes produccions a Botet i Sisó, 1909, p 108-109 i a Crusafont, 1982, p. 218-219.
36 La manca de numerari d'Alfons III en les troballes de la província de Barcelona és significativa, consulteu Clua i Mercadal, 2002, p. 36.
37 Vegeu els exemplars números 13 i 21-22 del catàleg.

anys 1345, 1353 i 1381[38]. La moneda de billó d'aquest regnat va mantenir la llei de tern i va continuar encunyant-se segons la iconografia tradicional del bust del rei coronat i la creu amb cercles i punts en espais alterns; però es va modificar la talla, el pes de la moneda era més baix[39]. Dels diners i òbols se'n coneix una gran varietat d'encunys, cosa que fa pensar en una producció considerable[40]. Durant aquest regnat la moneda de Barcelona incorporarà al seu curs a les terres de Lleida, on fins aquell moment hi circulava oficialment la moneda jaquesa. L'ordre de petició del consell de la ciutat de Lleida és del 3 de desembre de 1341 i la concessió del rei és del 18 de setembre de 1346[41].

En temps de Pere III va continuar la circulació de moneda local, sobretot a les ciutats de Lleida i d'Agramunt[42]. El valor de la pugesa era d'un quart de diner, per la qual cosa quatre pugeses equivalien a un diner de Barcelona, canvi similar al de les pugeses amb la moneda jaquesa. Després de les emissions de billó de Pere III, no es tornarà a fabricar moneda menuda de característiques molt similars fins al regnat de Ferran II, el 1494.

Circulació monetària a Tàrrega el 1348

Un cop vista quina va ser l'evolució de la moneda menuda dels territoris de Catalunya, València i Aragó, intentarem explicar el moviment o circulació de la moneda en terres targarines a partir de les peces trobades al Fossar. Hem de recordar que de les vint-i-dues monedes identificades, una no pertany al sector de les fosses comunes del 1348, es tracta de l'òbol de Pere I identificat a la unitat 0002, localitzada en un altre sector de la necròpolis. Per això estudiarem per separat el numerari.

u.e. 0002

En l'estrat 0002,[43] que cobria l'enllosat dels enterraments infantils 18 i 19, va ser trobat un òbol encunyat durant el regnat del rei Pere I[44]. L'exemplar correspon a l'emissió feta segons el decret del 1213, a la seca reial de Barcelona. Les fonts escrites es fan ressò de la circulació d'aquest numerari durant els primers anys de regnat de Jaume I; també, que per norma general, els òbols són sempre més escassos que els diners. Per això pensem que molt més enllà del 1258, moment de la "unificació monetària amb la moneda de tern" per part de Jaume I, aquesta peça no deuria circular, ja que com s'ha explicat, la llei d'aquests valors era més alta que la del numerari dels regnats posteriors. Amb totes aquestes dades podem determinar, junt amb el grau de desgast que presenta l'òbol identificat, una data de pèrdua de l'exemplar a partir de mitjan segle XIII. Però se'ns escapa la relació d'aquesta moneda amb el cementiri jueu, que data de finals del segle XIII. Pot ser un fet casual. En qualsevol cas cal recordar que la moneda no fou trobada dins de cap tomba en concret i es trobava en un nivell possiblement de circulació o proper a ell de la part que podria ser més antiga del fossar.

Monedes de les fosses comunes: la u.e. 1141 i les fosses 164 i 166

A la unitat 1141, que és un nivell de destrucció d'una fossa comuna que es troba a la zona nord de la fossa 164, s'hi va identificar un diner melgorès, un altre de València a nom de Jaume I i un altre d'Aragó de Jaume II[45]. La troballa conjunta d'aquests exemplars ens proporciona dades prou interessants i noves.

En primer lloc, trobar monedes del Senyoriu de Montpeller en el territori català no és gens estrany, ja que segons les fons escrites és una moneda que circula força, tot i que hi ha normatives restrictives pel que fa al seu ús fins i tot durant el regnat de Jaume II[46]. Les diferents troballes monetàries en jaciments del territori català són un testimoni evident del seu ús i circulació[47].

[38] La descripció de les diferents emissions es poden trobar a Botet i Sisó, 1909, p. 117-122.
[39] Sobre aquesta alteració vegeu Crusafont, 1982, p. 84.
[40] Sobre aquest punt consulteu Botet i Sisó, 1909, p. 151-153; Crusafont, 1982, p. 228-229; i *Id.*, 1985, p. IV.91-IV.92.
[41] Consulteu les obres de Botet i Sisó, 1909, p. 118-119, *Documents justificatius XXVIII*; i Beltrán Villagrasa, 1972, p. 444.
[42] Les dades sobre la moneda local es poden ampliar a Crusafont, 1982, p. 229-230 i *id.* 1990.
[43] La descripció de les unitats estratigràfiques que es relacionen en aquest apartat de l'estudi es pot trobar detallada a l'article d'Anna Colet, Jordi Ruiz, Oriol Saula i Eulàlia Subirà.
[44] Ens referim a l'exemplar número 22 del catàleg.
[45] Vegeu les monedes números 1 a 3 del catàleg.
[46] Botet i Sisó, 1909, p. 93, quan comenta les monedes estrangeres que circulen per territori català esmenta encara la moneda melgoresa.
[47] Una visió general, a partir de les troballes més actuals, sobre la circulació del numerari de Montpeller es pot trobar a Clua i Mercadal, 2002, p. 74.

Figura 2.
Troballa de les monedes de la unitat 1141
(fotografia de l'equip d'excavació)

Trobar un diner de València del temps de Jaume I també és un fet freqüent en les troballes estratificades[48]. Són abundants les fons documentals que es fan ressò de les relacions comercials entre Catalunya i València. Un exemple pel que fa al vincle entre les comunitats jueves de València i Catalunya el podem trobar l'any 1333 en què Pere Pissà, ciutadà i mercader de València era proveïdor habitual de gra a Torroella de Montgrí[49]. El més probable és que aquest mercader en les seves transaccions emprés tant moneda menuda valenciana com catalana. Fins ara, el numerari valencià del segle XIII, s'havia testimoniat en jaciments de la zona del litoral i centre de Catalunya, però tant el Fossar de Tàrrega com altres intervencions fetes en el mateix municipi mostren la penetració cap a l'interior dels diners de tern valencians a nom del rei Conqueridor[50].

En les troballes individuals, de la província de Barcelona, és freqüent trobar plegats numerari de València amb les produccions de tern de la seca de Barcelona. En canvi, en aquesta ocasió, s'ha identificat junt a un diner d'Aragó de Jaume II, fet que fins ara estava testimoniat en algunes troballes de conjunt, com ara el tresoret de la Torre del Baró de Viladecans[51]. S'ha de recordar que durant el regnat de Jaume I i de Jaume II la moneda jaquesa havia de circular per Lleida, entenent Lleida com a ciutat i comarques veïnes[52]. No va ser fins al regnat de Pere III, concretament fins al 1346, que la moneda barcelonesa va substituir la jaquesa en el territori[53]. Totes aquestes dades ens confirmen la circulació dels diners i òbols d'Aragó a Lleida, junt a la gran mobilitat de la moneda valenciana per tot el Principat. Quant a la cronologia de l'estrat , es podria situar cap a mitjan segle XIV.

La resta de material numismàtic identificat en el Fossar dels Jueus de Tàrrega es reparteix entre dues de les fosses excavades, en concret les 164 i 165. S'ha comentat anteriorment que es tracta de fosses comunes excavades a causa de la necessitat impe-

[48] Els testimonis sobre la moneda valenciana en terres catalanes són abundants, consulteu una visió general a Clua i Mercadal, 2002, p. 540 i 541.
[49] Consulteu Soldevila i Temporal, 2000, p. 96.
[50] Un exemple a tenir present és el diner de València trobat durant la segona fase de l' excavació realitzada l'any 2008 al carrer de la Font, 7-9, de Tàrrega, fase dirigida per l'arqueòleg Carles Navarro de l'empresa Àtics. Des d'aquí volem agrair als tècnics del Museu de Tàrrega, en especial al Sr. Oriol Saura, que van facilitar-me el material numismàtic per al seu estudi, una nota preliminar es pot consultar a la Memòria d'Excavació.
[51] Consulteu Clua i Mercadal, 1993.
[52] Sobre aquesta apreciació consulteu Botet i Sisó, 1909, p. 92.
[53] Consulteu Botet i Sisó, 1909, p. 118-119.

Figura 3.
Descoberta de les monedes de l'individu 1211 a la fossa 164 (fotografia de l'equip d'excavació).

riosa de donar sepultura a les víctimes del pogrom del 1348[54]. El numerari es trobava acompanyant els morts o entre les seves vestidures, però insistim que aquest fet no té cap relació amb un ritus funerari preestablert, si no que, com ja s'ha comentat, respon a la urgència de donar sepultura als morts.

Només en un dels casos, la fossa 164, s'ha pogut relacionar les monedes amb un individu adult masculí[55], u.e. 211. Aquets ciutadà de Tàrrega portava en les seves butxaques, o en una petita bossa, vuit diners i òbols[56]. Les monedes identificades a la fossa 166[57] són deu exemplars de moneda menuda, que a l'igual que en la fossa 164, estaven encunyats en els diferents tallers reials de la Corona d'Aragó.

Tot i tractar-se de fosses diferents, en tenir les dues una composició similar i una mateixa data de tancament en farem un comentari conjunt. A la figura 4 es pot veure, però, la composició de les fosses per separat.

A partir de les divuit monedes trobades, cal destacar diversos aspectes. Primer, que es tracta de conjunts tancats dels quals no hi ha massa paral·lels idèntics trobats en nivells arqueològics. Conèixer la data d'ocultació de forma tan exacta –cap al 1348– no és un fet massa corrent, ja que per norma general es troben les monedes i, de mica en mica, s'han d'anar buscant les dades i els motius de la pèrdua o ocultació. Segon, cal destacar que aquesta troballa és un testimoni de primera mà de la circulació de la moneda menuda d'ús quotidià. Estudiar el contingut de les fosses ens permetrà saber quines monedes eren les més usades diàriament pels habitants de la vila de Tàrrega. Tercer, valorar la composició de la troballa permetrà saber què portava a la butxaca un ciutadà targarí per assolir les despeses diàries.

La composició del numerari de les fosses abraça des del regnat de Jaume I fins al de Pere III. De Jaume I s'han identificat onze diners, tres fabricats a València i vuit a Barcelona. Dels diners barcelonins hi són presents les dues emissions decretades durant el llarg regant del rei Jaume. També s'hi ha trobat tres diners de Barcelona a nom de Jaume II, que van ser fabricats a partir dels decrets del 1309, 1311, 1318, 1319 i 1324. Pel que fa als tres òbols de Pere III, també fabricats a la seca reial de Barcelona, es van encunyar segons els decrets o permisos del 1336 i la

[54] La descripció completa del fets de l'any 1348, a partir de les fonts escrites de l'època, es troba detallada en l'article de Josep Muntané en aquest mateix volum.
[55] La informació sobre les fosses ens l'ha facilitada la directora dels treballs arqueològics, Sra. Anna Colet. Una informació més detallada sobre les fosses es pot trobar en aquest mateix volum en l'article d'Anna Colet, Jordi Ruiz, Oriol Saula i Eulàlia Subirà.
[56] Vegeu números 14 a 21 del catàleg.
[57] Vegeu números 4 a 13 del catàleg.

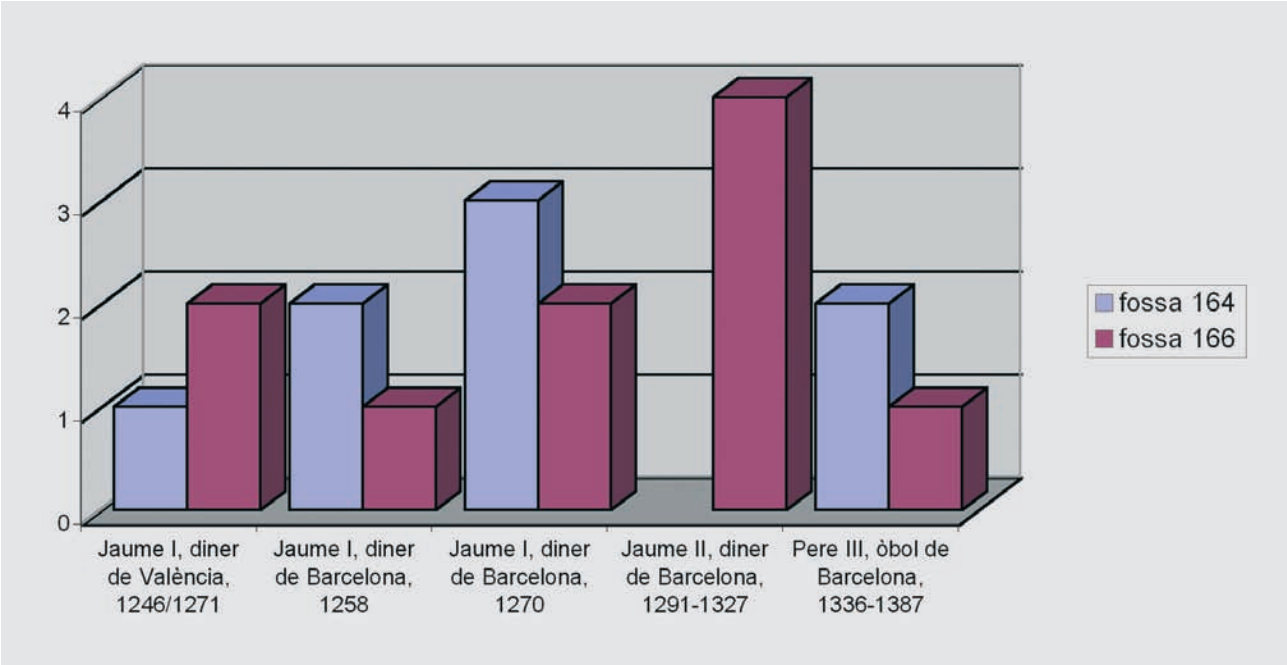

Figura 4.
Comparació de les monedes identificades en les fosses 164 i 166.

seva producció va continuar amb certa freqüència entre els anys 1345 i 1353, i més tard el 1381. Hi ha un nombre important d'encunys d'anvers, identificables fàcilment per la forma i decoració del vestit del rei.

La data tancada i segura de les fosses permet delimitar les peces a les emissions fetes entre el 1336 i el 1345, quedant del tot descartades les posteriors a l'any 1348.

En general la troballa d'òbols és sempre menor que la de diners. Una explicació aquest fet és una menor fabricació, però en el cas de les troballes arqueològiques del numerari de Pere III, aquesta "norma" no es compleix, hi ha testimoniat un percentatge considerable d'òbols. Així, les peces catalogades del Fossar dels Jueus és un indici més de la circulació de la moneda de billó més menuda fabricada a nom del rei Pere, ara també a les terres de Lleida.

Ja s'ha comentat en l'estrat 1141 que la troballa de diners de la seca de Barcelona junt a les emissions valencianes és freqüent. En aquest cas, la proporció més elevada de numerari de Barcelona, amb peces tant a nom de Jaume I, Jaume II i Pere III ha de respondre a una ràpida circulació a partir del 1346. Recordem que durant el regnat de Pere III la moneda de Barcelona incorporarà al seu circuit oficial les terres de Lleida, on fins aquell moment hi circulava oficialment la moneda jaquesa, l'ordre de petició del consell de la ciutat de Lleida és del 3 de desembre de 1341 i la concessió del rei és del 18 de setembre de 1346. Tot i que és possible que la mateixa proporció de plata dels diners de tern, els fes intercanviables, malgrat els cursos oficials de circulació de les diferents divises.

El numerari recuperat no és massa quantiós, a la fossa 164 s'han recuperat vuit monedes

Figura 5.
Ampliació de l'anvers dels òbols a nom de Pere III.

pertanyents a un mateix individu i a la 166, deu monedes. Cap dels dos grups arriba a la quantitat de dotze diners, que seria el valor d'un sou –moneda de compte– o, més o menys, el d'un croat de plata –moneda efectiva–. Fora interessant saber quina quantitat diària de moneda era necessària a Tàrrega durant els primers anys de la "crisi del segle XIV". Basant-nos en estudis sobre la despesa quotidiana de diners a la ciutat de Barcelona es pot fer un cert paral·lelisme. La família d'un mercader de Barcelona[58], composta per set persones, necessitava per viure quaranta-vuit diners diaris, o el que és el mateix uns quatre sous, cosa que fa uns set diners per persona al dia. Atenent-nos a aquest resultat, potser sí que les monedes de la fossa 164 cobririen les necessitats bàsiques diàries del seu propietari. Un referent més proper a l'aljama de Tàrrega, tot i que s'allunya de la quotidianitat, el trobem amb les multes imposades als petits delictes comesos sobre els aliments, per exemple els dos sous de multa per robar dos ous, o els cinc sous per tocar el cove del peix o de la fruita[59].

Model de circulació de la moneda menuda a mitjan segle XIV a Tàrrega

Com s'ha pogut anar veient, el numerari recuperat en el Fossar dels Jueus és un testimoni de la circulació monetària en una de les viles més importants de les terres de Lleida. Pel que fa les fosses comunes, el conjunt numismàtic testimonia un moment molt concret del segle XIV, l'any 1348. A la vegada, aquest conjunt, és una mostra de quines monedes van ser d'ús quotidià en plena crisi del segle XIV.

Així les monedes trobades durant les excavacions en el Fossar dels Jueus, i tenint present que fins a l'actualitat no comptem amb massa dades sobre la circulació de la moneda medieval en terres de Lleida, podem deduir, per paral·lelisme amb altres zones millor estudiades, com Barcelona o Girona, i a partir del que diuen algunes fonts escrites de l'època que:

Pel que fa al conjunt de la necròpolis, destacar la troballa de l'òbol del regnat de Pere I fabricat a Barcelona, en l'àrea que podria ser més antiga i més propera a la vil·la. El fet d'haver identificat aquest exemplar, ja és una dada prou significativa, ja que com s'ha comentat hi ha escasses evidències arqueològiques d'aquestes peces.

Pel que fa a les fosses comunes del 1348 més en concret cal assenyalar que el numerari originari d'Aragó està present en el regant de Jaume II, fet que les fonts escrites corroboren. No havent-se trobat cap exemplar del regnat de Jaume I, cosa que hauria estat el més normal si es té present la normativa sobre la circulació del numeri i el volum considerable de moneda jaquesa fabricada.

Sobta la troballa de moneda valenciana en l'estrat 1141, però en el conjunt 166 i 164 es repeteix aquesta circumstància, cosa que possiblement pot arribar a constatar la circulació dels diners valencians per tot el territori català, fet que fins a l'actualitat estava plenament constatat en els jaciments de Barcelona i de Girona.

Trobar moneda de Montpeller respon a la penetració de moneda per les vies comercials procedents des del territori francès. Tot i que durant el regnat de Jaume I és una moneda que està prohibida, però deu seguir circulant , ja que les fonts escrites encara comenten el seu ús o prohibició en el regnat de Jaume II.

Destacar la presència dels òbols de Pere III (fosses 164 i 166). Primer per donar una indicació de quines emissions van ser fetes amb anterioritat a l'any 1348. En segon lloc, per ser el reflex de la necessitat d'una moneda més menuda que el diner en temps de crisi.

L'únic element que trobem a faltar, a partir del que ens diuen les fonts escrites, és la presència de moneda local. Aquestes emissions tenen el seu inici a les comarques de Lleida durant el regnat de Jaume II i més tard, en temps Pere III també es va encunyar en diferents poblacions properes a Tàrrega, com és el cas de Lleida, o de Bellpuig[60]. Sabem que les emissions pròpies del municipi no van ser efectives fins al segle XV[61], cosa que explicaria l'absència de material d'aquestes característiques en les fosses,

[58] Sobre el cost de la vida i les necessitats diàries de diner es pot consultar l'estudi de Vinyoles i Vidal, 1983, tot i que tenim present que la documentació que presenta T. Vinyoles se centra en una ciutat gran com Barcelona i uns anys més tard, però pensem que com a referència és prou indicatiu.
[59] Muntané Santiveri, 2008, p. 117-118, a partir de documentació escrita pot esbrinar que el 1343, la multa per robar dos ous era de dos sous, i que tocar el cove de peix o fruita era de cinc sous.
[60] Consultar Torres i Gros, 2001, p. 35-42 i 68.
[61] Sobre la moneda local consultar l'obra de Crusafont, 1990; un estudi sobre la moneda targarina el trobarem a Llobet i Portella, 1975.

però sí que fóra possible la presència de moneda local d'altres viles, com ho testimonia la troballa d'una pugesa de Lleida al Convent de Sant Agustí de Tàrrega[62].

Molts dels habitants del call de Tàrrega eren persones dedicades al comerç, l'argenteria o el préstec. Es pot pensar que era un call "ric", cal recordar només els noms de Mossé Natan o d'Astruc Sullam, personatges amb riquesa suficient per poder dedicar-se al préstec de diners, i les quantitats que surten a la llum amb els documents descrits per Llobet i Portella són molt elevades, 1000 i 3000 sous. El numerari trobat en les dues fosses, ja s'ha vist que era una quantitat molt petita, que no reflecteix el poder adquisitiu dels habitants de aljama, però sí que potser podria indicar la quantitat que es portava a sobre en un moment molt quotidià.

En darrer lloc, cal apuntar que les monedes trobades al Fossar del Jueus són un testimoni molt significatiu pel que fa a la circulació monetària de Tàrrega. La troballa d'altres monedes en estratigrafies ben datades ajudarà a matisar encara més tot el que aquest jaciment ens ha mostrat per a mitjan segle XIV. Amb el temps, la troballa i identificació d'altres materials numismàtics permetrà establir un model de circulació monetària per a tot el territori lleidatà.

Catàleg de les monedes

De les monedes es proporcionaran les dades següents: autoritat emissora, valor nominal, cronologia d'emissió o any de regnat; llegenda i descripció d'anvers i del revers; metall, pes, diàmetre i direcció d'encunys; referència bibliogràfica.

Abreviatures en el catàleg

BI = billó
g = grams
mm = mil·límetres
h = hores, relació dels encunys d'anvers i de revers
Botet i Sisó, 1908-1911 = Botet i Sisó, J. (1908-1911): *Les monedes catalanes*, 3 vol., Barcelona.
Crusafont, 1982 = Crusafont, M. (1982): *Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa medieval (785-1516)*, Madrid.
Mateu Llopis, 1929 =Mateu i Llopis, F. (1929): *La ceca de Valencia y las acuñaciones valencianas de los siglos XIII al XVIII*, València.
Poey d'Avant, 1853 = Poey D'Avant, F. (1853). *Description des monnaies seigneuriales françaises*. Fontenay-Vendée.

Catàleg

01 - u.e. 1141
Senyoriu de Montpeller, diner de Montpeller, 1204-1349
Anvers: RAIMVNO . Pal central entre penons.
Revers: NARBONA . Quatre anelles
BI; 0'57 g; 18 mm ; 11 h
Poey d'Avant, núm. 3839; Crusafont, 1982: núm. 116
Núm. referència: 31

02 - u.e. 1141
Jaume I, diner de València, 1246/1271
Anvers: : IACOBVS REX . Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: + VALE-NCIE . Arbre de València
BI; 0'63 g; 17 mm ; 8 h
Mateu Llopis, 1929: núm. 2/4; Crusafont, 1982: núm. 163
Núm. referència: 30

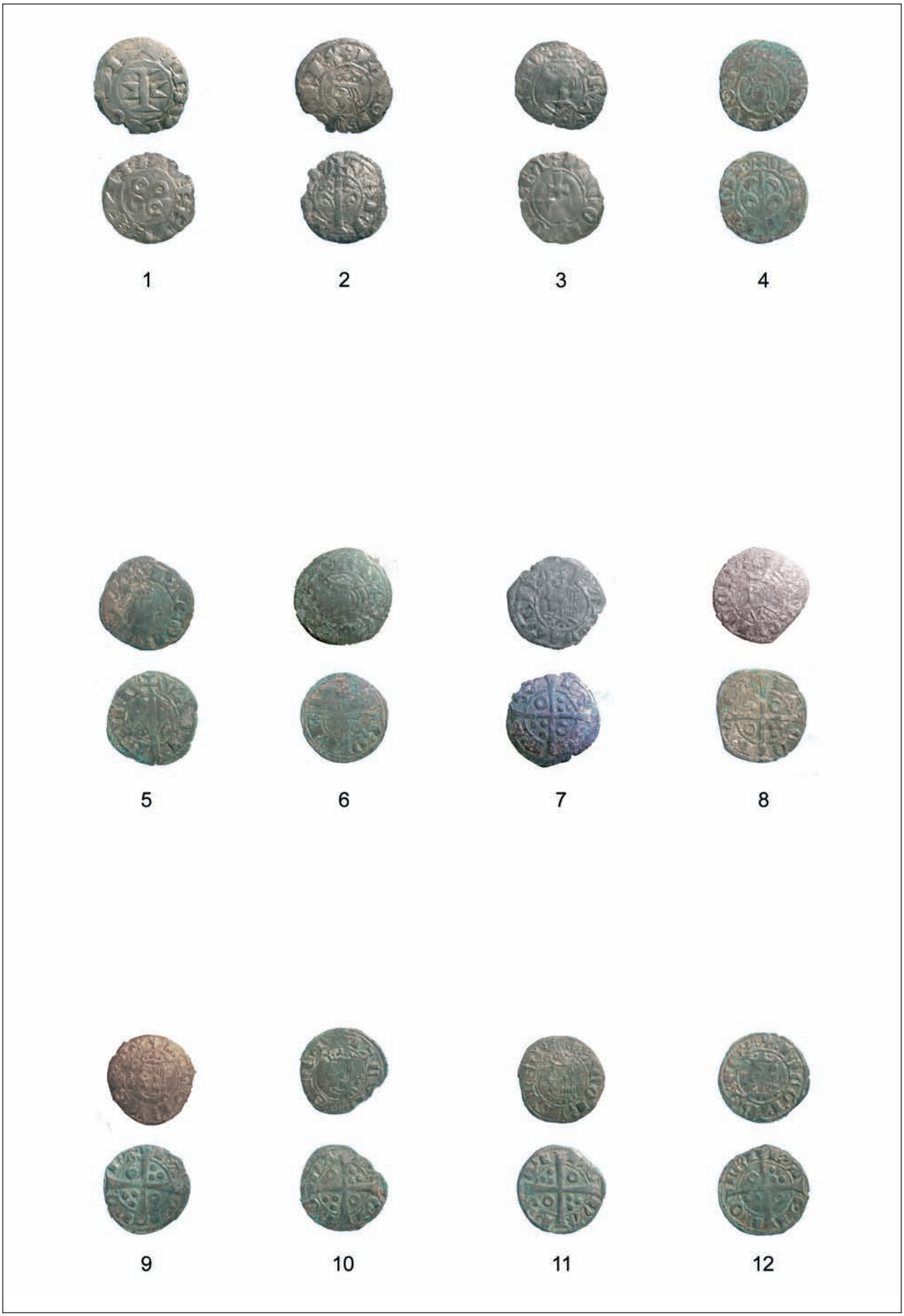
03 - u.e. 1141
Jaume II, diner d'Aragó, 1291-1327
Anvers: ARA-GON. Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: : IACOBVS REX . Creu de doble travesser.
BI; 0'63 g; 17 mm ; 9 h
Crusafont, 1982: núm. 189
Núm. referència: 32

04 - u.e. 166 fossa
Jaume I, diner de València, 1246/1271
Anvers: : IACOBVS REX . Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: + VALE-NCIE . Arbre de València
BI; 0'84 g; 17 mm ; 6 h
Mateu Llopis, 1929: núm. 2/4; Crusafont, 1982: núm. 163
Núm. referència: 33

05 - u.e. 166 fossa
Jaume I, diner de València, 1246/1271
Anvers: : IACOBVS [re]X . Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: + VALE-NCIE . Arbre de València
BI; 0'81 g; 17 mm ; 7 h
Mateu Llopis, 1929: núm. 2/4; Crusafont, 1982: núm. 163
Núm. referència: 37

06 - u.e. 166 fossa
Jaume I, diner de Barcelona, 1258
Anvers: + [barcino:] . Bust del rei coronat a l'esquerra.

[62] Durant les excavacions realitzades l'any 1996 al Convent de Sant Agustí de Tàrrega (anteriorment dels Framenors), s'hi va identificar en un mateix estrat una pugesa de Lleida i un diner de Pere III. Altre cop volem agrair als tècnics del Museu de Tàrrega, en especial al Sr. Oriol Saula, que van facilitar-me el material numismàtic per al seu estudi. Una nota preliminar es pot consultar a la Memòria d'Excavació.

Figures 6 i 7. **Imatges a escal·la 1:1 dels diners i òbols trobats en les excavacions del Fossar ordenades seguint l'ordre dels catàleg.**

13 14 15 16

17 18 19 20

21 22

Revers: IA-CO-B'R-EX- . Creu que talla la llegenda amb anelles als espais 1-4 i punts als 2-3.
BI; 0'93 g; 18 mm ; 5 h
Botet i Sisó, 1908-1911: núm. 165; Crusafont, 1982: núm. 153
Núm. referència: 34

07 - u.e. 166 fossa
Jaume I, diner de Barcelona, 1270
Anvers: +BARQVINONA . Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: IA-CO-B'R-EX- . Creu que talla la llegenda amb anelles als espais 1-4 i punts als 2-3.
BI; 0'89 g; 18 mm ; 9 h
Botet i Sisó, 1908-1911: núm. 171; Crusafont, 1982: núm. 155.
Núm. referència: 42

08 - u.e. 166 fossa
Jaume I, diner de Barcelona, 1270
Anvers: [+ ba]RQVINO[na] . Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: IA-CO-B'R-EX- . Creu que talla la llegenda amb anelles als espais 2-3 i punts als 1-4.
BI; 0'95 g; 18 mm ; 12 h
Botet i Sisó, 1908-1911: núm. 172; Crusafont, 1982: núm. 155 var.
41

09 - u.e. 166 fossa
Jaume II, diner de Barcelona, 1291-1327
Anvers: + IACOBVS REX . Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: BA-QI-NO-NA . Creu que talla la llegenda amb anelles als espais 1-4 i punts als 2-3.
BI; 1'16 g; 17 mm ; 12 h
Botet i Sisó, 1908-1911: núm. 195; Crusafont, 1982: núm. 180.
Núm. referència: 35

10 - u.e. 166 fossa
Jaume II, diner de Barcelona, 1291-1327
Anvers: + IAC[ob]VS REX . Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: BA-QI-NO-NA- . Creu que talla la llegenda amb anelles als espais 1-4 i punts als 2-3.
BI; 0'96 g; 16 mm ; 6 h
Botet i Sisó, 1908-1911: núm. 195; Crusafont, 1982: núm. 180.
Núm. referència: 36

11 - u.e. 166 fossa
Jaume II, diner de Barcelona, 1291-1327
Anvers: + IAC[ob]VS REX . Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: BA-QI-NO-NA- . Creu que talla la llegenda amb anelles als espais 2-3 i punts als 1-4.
BI; 0'96 g; 16 mm ; 6 h
Botet i Sisó, 1908-1911: núm. 198; Crusafont, 1982: núm. 180 var-4.
Núm. referència: 38

12 - u.e. 166 fossa
Jaume II, diner de Barcelona, 1291-1327
Anvers: +: IACOBUS REX: . Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: BA-QI-NO-NA . Creu que talla la llegenda amb anelles als espais 1-4 i punts als 2-3.
BI; 0'82 g; 17 mm ; 8 h
Crusafont, 1982: núm. 180 var-1.
Núm. referència: 40

13 - u.e. 166 fossa
Pere III, òbol de Barcelona, 1336-1387
Anvers: + PE[t]RVS [re]X . Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: BA-QI-NO-NA- . Creu que talla la llegenda amb anelles als espais 2-3 i punts als 1-4.
BI; 0'53 g; 13 mm ; 2 h
Botet i Sisó, 1908-1911: núm. 225; Crusafont, 1982: núm. 233 var.-1.
Núm. referència: 39

14 - u.e. 164 fossa
Jaume I, diner de València, 1246/1271
Anvers: : IACOBVS [re]X . Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: + VALE-NCIE . Arbre de València
BI; 1'26 g; 18 mm ; 5 h
Mateu Llopis, 1929: núm. 2/4; Crusafont, 1982: núm. 163
Núm. referència: 44

15 - u.e. 164 fossa
Jaume I, diner (foradat) de Barcelona, 1258
Anvers: [+ bar]CIN[o:] . Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: [ia-co-]B'R-EX:- . Creu que talla la llegenda amb anelles als espais 2-3 i punts als 1-4.
BI; 0'85 g; 17 mm ; 7 h
Botet i Sisó, 1908-1911: núm. 167; Crusafont, 1982: núm. 153 var.
Núm. referència: 43

16 - u.e. 164 fossa
Jaume I, diner de Barcelona, 1258
Anvers: + BARCINO . Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: IA-CO-B'R-EX:- . Creu que talla la llegenda amb anelles als espais 2-3 i punts als 1-4.
BI; 0'80 g; 18 mm ; 3 h
Botet i Sisó, 1908-1911: núm. 167; Crusafont, 1982: núm. 153 var.
Núm. referència: 46

17 - u.e. 164 fossa
Jaume I, diner de Barcelona, 1270
Anvers: +BARQVINONA . Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: IA-CO-B'R-EX- . Creu que talla la llegenda amb anelles als espais 1-4 i punts als 2-3.
BI; 0'97 g; 17 mm ; 2 h
Botet i Sisó, 1908-1911: núm. 171; Crusafont, 1982: núm. 155.
Núm. referència: 45

18 - u.e. 164 fossa
Jaume I, diner de Barcelona, 1270
Anvers: [+ ba]RQVINON[a] . Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: IA-CO-B'R-EX- . Creu que talla la llegenda amb anelles als espais 2-3 i punts als 1-4.
BI; 1'20 g; 17 mm ; 6 h
Botet i Sisó, 1908-1911: núm. 172; Crusafont, 1982: núm. 155 var.
Núm. referència: 48

19 - u.e. 164 fossa
Jaume I, diner de Barcelona, 1270
Anvers: [+]BARQVINO[na] . Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: IA-CO-B'R-[ex]- . Creu que talla la llegenda amb anelles als espais 2-3 i punts als 1-4.
BI; 1'01 g; 17 mm ; 9 h
Botet i Sisó, 1908-1911: núm. 172; Crusafont, 1982: núm. 155 var.
Núm. referència: 50

20 - u.e. 164 fossa
Pere III, òbol de Barcelona, 1336-1387
Anvers: + PETRVS REX . Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: BA-QI-NO-NA- . Creu que talla la llegenda amb anelles als espais 1-4 i punts als 2-3.
BI; 0'608 g; 13 mm ; 12 h
Crusafont, 1982: núm. 235.
Núm. referència: 49

21 - u.e. 164 fossa
Pere III, òbol de Barcelona, 1336-1387
Anvers: + PETRVS REX . Bust del rei coronat a l'esquerra.
Revers: BA-QI-NO-NA- . Creu que talla la llegenda amb anelles als espais 1-4 i punts als 2-3.
BI; 0'60 g; 13 mm ; 9 h
Crusafont, 1982: núm. 235.
Núm. referència: 47

22 - u.e. 0002
Pere I, òbol de Barcelona, 1196-1213 (emissió 1213)
Anvers: PE-TR'-RE-[:x:] . Creu que talla la llegenda amb anelles als espais alterns.
Revers: BARCINO[n]A. . Creu amb botó central.
BI; 0'26 g; 15 mm ; 3h
Botet i Sisó, 1908-1911: núm. 161; Crusafont, 1982: núm. 145.
Núm. referència: 51

Bibliografia

Beltrán Vilagrasa, P., 1972, *Obra Completa*, Saragossa.
Blasco, A., 2002, «La vida cotidiana en la judería», *La Catalunya judia*, Barcelona, p. 119-141.
Botet i Sisó, J., 1908-1911, *Les monedes catalanes*, 3 vol., Barcelona.
Clua i Mercadal, M., 1993, «Diners de la Torre del Baró, Viladecans (Barcelona). Un ejemplo de la economia fiduciaria en la Cataluña de la Baja Edad Media», *Actes du XIe Congrès International de Numismatique, 8-13 de septembre, 1991, Bruxelles*, vol. III. 123- 131.
Clua i Mercadal, M. 2002, *Circulació monetària des de l'època medieval a les comarques de Barcelona*, Barcelona.
Crusafont, M., 1977, «L'òbol de Barcelona d'Alfons III» *Gaceta Numismática*, 46, p. 15-22.
Crusafont, M., 1980, «Diners de València i diners d'Alacant. Les primeres emissions (1247-1296)», *Nvmisma*,165-167, p. 303-313.
Crusafont, M., 1982, *Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa medieval (785-1516)*, Madrid.
Crusafont, M.,1990, *La moneda catalana local (s. XIII-XVIII)*, Barcelona.
Crusafont, M.,1992, «Acuñaciones de la Corona Catalano-Aragonesa y de los Reinos de Aragón y Navarra. Medievo y tránsito a la Edad Moderna», *Catálogo general de las monedas españolas*, vol. IV, Madrid.
Gil Farrés, O.,1954, «Sobre los dineros barcelones de Jaime I y de Jaume II. Una rectificaciín monetaria», *Numario Hispánico*, III-5, p. 41-54.
Gil Farrés, O.,1959, *Historia de la moneda espanyola*, Madrid.
Gonzalo Maeso, D., 1979, *La piel en el judaismo*, Vic.
Günzberg i Moll, J., 2002, Vida quotidiana a la ciutat de Barcelona durant la pesta negra (1348), Barcelona (Episodis de la història, 329).
Lastanosa, V.J., 1681, *Tratado de la moneda jaquesa y de otras de oro y plata del Reino de Aragón*, Saragossa.
Llobet i Portella, J.M., 1975, «Les monedes i pellofes de Tàrrega», *Acta Numismàtica*, 5, p. 73-89.
Llobet i Portella, J.M., 1984, *Algunes notícies sobre els jueus de Tàrrega, 1303-1486*, Lleida.
Llobet i Portella, J.M., 2001, «Mossé Natan, valedor dels jueus de Tàrrega (segle XIV)», *Urtx: Revista cultural de l'Urgell*, 14, p. 147-150.
Mateu i Llopis, F., 1929, *La ceca de Valencia y las acuñaciones valencianas de los siglos XIII al XVIII*, València.
Muntané Santiveri, J.X., 2008, "L'alimentació a aljama medieval de Tàrrega", *Urtx: Revista cultural de l'Urgell*, 22, p. 105-127.
Poey d'Avant, F., 1853, *Description des monnaies seigneuriales françaises*, Fontenay-Vendée.
Ripollès P.P.; Llorens, M.M., 1990, «El tresor de La Reina Mora: monedes de Jaume I», *Acta Numismàtica*, 20, p. 125-139.
Romano, D., 1991, «Els jueus en temps de Pere el Cerimoniós», *De historia judía hispánica*, Barcelona, p. 455-473
Romano, D., 1993-1994, «Fossars jueus catalans», *Acta Medievalia*, 14-15, Barcelona, p. 291-315.
Salat, J., *Tratado de las monedas labradas en Cataluña*, Barcelona, 1818.
Torres i Gros, J., 2001, *Les monedes de la baronia de Bellpuig*, Bellpuig.
Vinyoles i Vidal, T-M., 1983, «El pressupost familiar d'una mestressa de casa barcelonina per l'any 1401», *La societat barcelonina a la edat mitjana*, Barcelona, p. 101-112 (Acta Mediaevalia, Annexos d'Història Medieval, annex I).